

Utjecaj predrasuda na komunikaciju djece predškolske dobi

Kozjak, Monika

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:853746>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-02**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

**MONIKA KOZJAK
ZAVRŠNI RAD**

**UTJECAJ PREDRASUDA NA
KOMUNIKACIJU
DJECE PREDŠKOLSKE DOBI**

Petrinja, rujan 2018.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Petrinja)**

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Monika Kozjak

**TEMA ZAVRŠNOG RADA: Utjecaj predrasuda na
komunikaciju djece predškolske dobi**

MENTOR: dr.sc. Mario Dumančić

SUMENTOR: Ana Valjak Čunko

Petrinja, rujan 2018.

ZAHVALA

Zahvalu što sam završila ovaj studij dugujem ponajviše svojoj sestri Mariji jer da nije bilo nje koja mi je razbila predrasude o tome kako sve ide u svoje vrijeme, da sam prestara za upisivanje fakulteta, kako ljudi koji ne završe jedan fakultet neće niti drugi, kako se uz posao ne može na vrijeme završiti studij i slično, ne bih niti otišla na upis na Učiteljski fakultet. Svojim primjerom pokazala mi je da se sve može kad se hoće te da slušam svoje srce i ispunjavam sama svoje želje.

Također sam zahvalna ostatku svoje obitelji: majci Ireni, ocu Željku i bratu Filipu, koji su bili uz mene svo vrijeme, koji su mi nesvjesno bili velika motivacija kada mi je bilo naporno.

Hvala svim kolegicama s kojima sam provela svaku subotu prethodne tri godine, bile su srdačne, susretljive i kolegijalne što mi je uvelike olakšalo svo vrijeme studiranja! Zahvalna sam što sam upoznala tako divne osobe kao što su Suzana, Andrea, Zrinka, Kim, Ela i Marija, njih izdvajam jer sam s njima provela najviše vremena, uveseljavale su svako putovanje do Petrinje te mi puno pomogle u učenju.

Hvala svim profesorima na susretljivosti i razumijevanju!

Zahvaljujem se sumentorici Valjak Čunko i dr.sc. Dumančiću na mentorstvu i pomoći te stručnom vođenju kroz proces izrade završnog rada.

SADRŽAJ

Sažetak	1
Summary	2
1. UVOD	3
2. Teorije spolnih razlika.....	4
3. Stav.....	7
4. Stereotipi	9
4.1 Rodni stereotipi	10
5. Predrasude	12
5.1 Nastanak predrasuda	13
5.2 Predrasude u dječjoj dobi	14
5.3 Utjecaj bajki na predrasude	15
5.4 Radionica Jane Elliot.....	16
5.5 Istraživanje u Hrvatskoj	18
5.6 Suzbijanje predrasuda	19
5.6.1 Suzbijanje obrazovanjem	21
5.6.2 Suzbijanje promjenom percepcije	23
5.6.3 Suzbijanje tolerancijom.....	24
6. Uloga obitelji i vrtića	25
7. Utjecaj odgojitelja	26
7. ZAKLJUČAK	29
Literatura	31
Izjava o samostalnoj izradi rada	33

Sažetak

Ovaj rad govori o osnovnim razlikama između djevojčica i dječaka jer upravo one vode prema stvaranju rodnih stereotipa. Na stereotipima počivaju predrasude. Predrasuda je stav. Djeca od treće godine života postavljaju razna pitanja svojim roditeljima, ostalim članovima obitelji i odgojiteljima. Ukoliko su odgovori na ta pitanja odraz predrasuda, dijete će već u predškolskoj dobi prihvatiti te stavove pune stereotipa i predrasuda. Istraživanja su pokazala da djeca promatraju svoje roditelje kao modele i žele biti što sličniji njima - djevojčice majkama, dječaci očevima. Promatrajući svoje modele, djeca su izložena stereotipima. Kada se dijete izloži stereotipima, može doći do ponašanja u skladu s predrasudama.

Nije sasvim jasno odakle predrasude potječu, ali istraživanja su pokazala da predrasude nisu urođene, već naučene. Putem literature je istraženo da djeca imaju najviše predrasuda na temelju fizičkog izgleda. Istraživanje u Hrvatskoj opisano u ovom radu, pokazalo je da su djeca školske dobi već usvojila predrasudne stavove. Ti stavovi razvili su se prije polaska u školu.

Predrasude kod djece je teško mijenjati jer su one duboko ukorijenjene u svijesti djece, ali ipak postoje neki postupci koji mogu pomoći. Stručnjaci sugeriraju širenje obrazovanja, demokratski odgoj, donošenje zakonskih propisa, promjenu percepcije, odgoj tolerancije i drugo.

Kada bi se pokazalo djeci kako kritički razmišljati, poradilo na razvoju tolerancije, ukazalo im na ljepotu različitosti i razvilo empatiju i toleranciju, sigurno bi došlo do promjena. Zato u tome veliku ulogu imaju roditelji, bliža obitelj i vrtić tj. odgojitelji, oni su prvi kontakti u djetetovom životu i svojim primjerom usmjeravaju dijete.

Ključne riječi: različitosti, stereotipi, predrasude, vrtić, kritičko razmišljanje, tolerancija, empatija, obitelj, predškolsko dijete, obrazovanje

Summary

In this graduate work will be mention the basic differences between girls and boys because they are the ones that lead to the creation of gender stereotypes. Prejudices lie on stereotypes. Children from their third year ask a variety of questions to their parents, other family members, and educators. If the answers to these questions reflect prejudices, the child will accept these views of stereotypes and prejudices of the pre-school age. Studies have shown that children observe their parents as models and want to be more like them, girls want to be like their mothers, boys want to be like their fathers. By watching their models, children are exposed to stereotypes. When a child is exposed to stereotypes, prejudices may arise.

It is not quite clear from where prejudices originate, but research has shown that prejudices are not inborn, but learned. Through literature, it has been studied that children have the most prejudice based on their physical appearance. The research in Croatia described in this work has shown that school children have already adopted prejudicial attitudes. These attitudes have been developed already before starting school.

Prejudices in children are difficult to change because they are deeply rooted in the minds of children, but there are some procedures that can help. Experts suggest expanding education, democratic education, adopting legislation, changing perception, raising tolerance and so on.

Children should be taught how to think critically, should be working on the development of tolerance, show the beauty of diversity, develop into children empathy and tolerance, then there would have to be some change. That's why parents have a big role to play, also closer family and kindergarten i.e. educators, they are the first contacts in the child's life, with their example they guide the child.

Keywords: diversity, stereotypes, prejudice, kindergarten, critical thinking, tolerance, empathy, family, preschool child, education

1. UVOD

Često smo čuli rečenice „Dječaci su nestašni, djevojčice su mirne” ili “Dečki ne plaču” i “Samo curice se igraju s lutkicama”. Takve rečenice doživljavamo kao fraze i ne pridajemo im pozornosti, izgovaramo ih i slušamo bez promišljanja, ne shvaćajući koju dublju poruku one prenose. Činjenica je da se dječaci i djevojčice u mnogočemu razlikuju, ali površnim zapažanjima grade se stereotipi na temelju spola. Kada se stereotipi učvrste u našoj svijesti kao stavovi ili predrasude, tada mogu oblikovati naše ponašanje. (Marović, 2009)

Tvrdnja Herberta Reada kako je ‘cijeli život odraz naših prvih osjeta i mi gradimo našu svijest, naš cijeli misaoni život prema varijacijama i kombinacijama tih elementarnih osjećaja i dojmova... ne samo boja, oblika i zvukova, nego također slika i atmosfere...’ (prema Goodman, 1970.: 25) govori nam o važnosti prvih godina života svakog ljudskog bića. Prvi dojmovi i doživljaji temelj su svoj kasnijoj nadgradnji koja se događa u procesu socijalizacije i stjecanja znanja o svojoj ulozi i mjestu u kulturi u kojoj dijete odrasta, odgaja se i uči. Pri tom procesu susrećemo se s pojmovima kao što su rodni identitet (samopercepcija osobe kao muškarca ili žene) i usvajanje rodni uloga (preuzimanje obilježja koja se odnose na jedan ili drugi rod). Marović smatra (2009) da dijete već od rođenja počinje usvajati rodne stereotipe. Prilikom učenja rodni uloga i rodno tipiziranog ponašanja djeca prihvaćaju kriterije vrednovanja vezane za pojedini rod tako stvarajući, spontano i nesvjesno, stavove o oba roda.

Marović (2009) ukazuje na dvije najvažnije biološke razlike među dječacima i djevojčicama koje utječu na njihovo ponašanje, a to su razlike u razvoju mozga i razlike u hormonima. Razlike u razvoju mozga vidljive su još kod nerođenih beba, pa se tako mozak dječaka sporije razvija od mozga djevojčice, a lijeva i desna polutka mozga su kod dječaka međusobno slabije povezane. Ove razlike osobito su izražene pri rješavanju problemskih situacija u kojima djevojčice koriste obje moždane polutke, a dječaci samo jednu ili u pristupu rješavanju zadataka, gdje dječaci vide zadatke kroz slike dok djevojčice bolje reagiraju na govornu ili pisanu formu. Ipak, razlike između rezultata koje postižu djevojčice i dječaci u određenim područjima

danas su gotovo neznatne, a izbor zanimanja ‘tipičnih’ za suprotni rod u današnje vrijeme nisu rijetka pojava. Utjecaj hormona također ima važnu ulogu na rodne razlike u ponašanju. Poznato je da je pri U samom začeću svaki plod na početku – ženskog roda, jer se Y kromosom, koji plod pretvara u muški, aktivira u maternici tek u osmom tjednu trudnoće. Hormoni (kod dječaka testosteron, a kod djevojčica estrogen i progesteron) i te kako oblikuju ponašanje još od najranijeg djetinjstva, a najizrazitije tijekom puberteta. Istraživači razvoja djeteta i različitosti među rodovima (prema Goodman, 1970.; Moir i Jessel, 1994.; Broude, 1995.; Apel i Masterson, 2004.; Biddulph, 2006.; Preuschoff, 2006.) ističu da su djevojčice senzibilnije, osjetljivije na dodir, zvuk, bol i neugodu, pokazuju veće zanimanje za ljude, brže i bolje se socijaliziraju, sklonije su skupnim aktivnostima i igrama te su govorno dominantnije od dječaka. Dječaci, u pravilu, imaju veću potrebu za tjelesnom ekspresijom, češće znaju biti destruktivni i agresivni, poduzetniji su, skloniji natjecateljskim igrama, pokazuju veći interes za stvari te su bolji u prostornoj orijentaciji i brojkama. Ignorirati navedene različitosti bilo bi pristrano i štetno. (Marović, 2009)

2. Teorije spolnih razlika

Teorije spolnih razlika su glavne teorije koje su predložene za objašnjenje kako se pojavljuju spolne razlike. One uključuju tradicionalne teorije socijalizacije i kompleksnije teorije društvenih uloga te druge ideje o „rodnim okolinama”, hormonske teorije i najnovije, teorije koje se baziraju na evolucijskoj psihologiji. (Larsen i Buss, 2007, str. 524)

Teorije prema autorima Larsen i Buss su sljedeće:

1. SOCIJALIZACIJA I DRUŠTVENE ULOGE

Teorija socijalizacije, ideja da dječaci i djevojčice postanu različiti zato što dječake roditelji, učitelji i mediji potiču da budu „maskulini“, a djevojčice da budu „feminine“, vjerojatno je najraširenije rasprostranjena teorija spolnih razlika u ličnosti. Teorija u praksi: dječacima se daju autići i palice, djevojčicama lutke. Djevojčice se pohvaljuje jer su slatke i poslušne, dječake kad se učlane u sportski klub. Dječaci se kažnjavaju zbog plakanja, djevojčice se tješi. Tako tijekom vremena, djeca uče klase ponašanja koje se smatraju odgovarajućima za njihov spol.

U Bandurinoj (1977) teoriji socijalnog učenja, dječaci i djevojčice uče opažanjem ponašanja drugih osoba njihova spola, koje zovemo modeli. Dječaci gledaju svoje očeve, muške učitelje i muške vršnjake. Djevojčice gledaju svoje majke, ženske učitelje i ženske vršnjačke modele. Dječaci vide kako njihovi očevi rade, djevojčice vide kako njihove majke kuhaju i pospremaju. S vremenom, ovi modeli služe kao vodič za ponašanja koja su maskulina ili feminina.

Istraživanja su pokazala da majke i očevi potiču zavisnost više kod djevojčica nego kod dječaka (prema Block, 1983). Osim toga, roditelji potiču djevojčice da ostanu bliže kući, dok je dječacima dopušteno da lutaju. Druga istraživanja pokazuju da je igra u koju se očevi uključuju sa sinovima više fizička nego ona s djevojčicama (prema Fagot i Leinbach, 1987). Također, roditelji pružaju “rodne igračke” svojoj djeci. Dječaci obično dobivaju automobile, kamione, sportsku opremu, alat, dok djevojčice dobivaju lutke, ružičastu opremu, kolica, kućanske aparate.

Postoje kroskulturalni dokazi za različit tretman dječaka i djevojčica. U mnogim kulturama očevi ne stupaju u interakciju sa svojim kćerima toliko koliko sa sinovima (prema Whiting i Edwards, 1988). U mnogim kulturama se djevojčicama daje više kućanskih zaduženja nego dječacima. Dječacima se u većini kultura dopušta da odlutaju dalje od kuće nego djevojčicama (prema Hoyenga i Hoyenga, 1993). Dječaci se u većini kultura socijaliziraju kompetitivnije od djevojčica (prema Low, 1989). U velikom istraživanju socijalizacijskih postupaka u različitim kulturama, Low (1989) je utvrdio da se u 82 posto kultura djevojčice treniraju da budu brižnije nego dječaci i nije bilo niti jedne kulture u kojoj je suprotno. Također,

u većini kultura su djevojčice socijalizirane da budu seksualno suzdržanije od dječaka, dok se dječake potiče na spolne odnose (prema Low, 1989).

Teorija bliska tradicionalnim teorijama socijalizacije je teorija društvene uloge (prema Eagly, 1987; Eagly i Wood, 1999). Prema teoriji društvene uloge, spolne razlike su se pojavile jer su se muškarci i žene različito raspodijelili u radne i obiteljske uloge. Tako se od muškarca očekuje da je hranitelj, a od žene da je kućanica. S vremenom djeca uče ponašanja povezana s tim ulogama. Danas ipak, se često uloge mijenjaju pa žene zauzimaju ulogu hranitelja češće nego u prošlosti, a muškarci preuzimaju veću odgovornost za kućanske poslove. S tim promjenama bi se trebale smanjiti spolne razlike.

2. HORMONSKE TEORIJE

Hormonske teorije spolnih razlika drže da se muškarci i žene ne razlikuju zbog vanjske socijalne okoline već zato što spolovi imaju različite temeljne hormone. (Larsen i Buss, 2007, str. 526). Zbog tih fizioloških razlika, a ne društvenog tretmana, dječaci i djevojčice se počnu razlikovati tijekom razvoja. Istraživanja su pokušala pronaći vezu između hormona (testosterona koji je prisutan u većoj mjeri kod muškaraca) i sa spolom povezanog ponašanja. Dokazano je da hormonski utjecaj na spolne razlike započinje u maternici jer hormonska kupka kojoj je izložen fetus, može utjecati na organizaciju mozga pa i na rodne interese i aktivnosti pojedinca. Neki od najbolji dokaza za to dolaze od stanja koje se zove kongenitalna adrenalna hiperplazija (CAH), kod koje ženski fetus ima preaktivnu nadbubrežnu žlijezdu. Rezultat toga je daje žena hormonski maskulinizirana.

3. TEORIJA EVOLUCIJSKE PSIHOLOGIJE

Prema teoriji evolucijske psihologije, muškarci i žene se razlikuju samo u nekim domenama ličnosti i pokazuju velike sličnosti u većini domena. Predviđa se da su spolovi zapravo isti u svim domenama u kojima su spolovi bili suočeni s istim adaptivnim problemima tijekom ljudske evolucijske povijesti. Adaptivni problemi

su oni koji se trebaju riješiti tako da bi pojedinac preživio i razmnožavao se. Npr. Oba spola imaju slične okusne preferencije za šećer, sol, masnoće i sl. U domenama biranja partnera i seksualnosti, prema evolucijskim psiholozima, muškarci i žene su suočeni s različitim adaptivnim problemima (Buss 1995). Kako bi se razmnožavale, žene moraju nositi embrij devet mjeseci, dok se muškarci mogu razmnožavati kroz jedan čin snošaja. Tako žene imaju adaptivni problem vezan uz osiguranja sredstva kako bi preživjele zime ili suše, kad su resursi rijetki, a ženina pokretljivost ograničena. Cijena lošeg odabira partnera bila bi štetnija za ženu nego za muškarca, stoga su žene zbog velikog ulaganja u razmnožavanje razvile jasne preferencije onih muškaraca koji pokazuju signale sposobnosti i spremnosti za ulaganje u njih i njihovu djecu.

4. INTEGRIRANA TEORIJSKA PERSPEKTIVA

Integrirana teorija spolnih razlika uzima u obzir sve razine analize zato što su međusobno kompatibilne. Roditelji različito socijaliziraju dječake i djevojčice. Postoje dokazi da muškarci i žene mijenjaju svoje ponašanje u funkciji uloga u kojima se nalaze. Oba spola postaju dominantnija kada se nalaze u ulozi nadređenog, oba postaju submisivnija kad su u ulozi podređenog. Ono što je potrebno je upravo integrativna teorija spola, roda i ličnosti koja uzima u obzir sve faktore: društvene faktore, fiziološke faktore i evolucijske faktore.

3. Stav

Stavovi i shvaćanja su otporni prema promjenama u životu i s godinama pokazuju tendenciju da osnaže, ipak ta tendencija nije u svim periodima života jednako snažna. U mladosti se teže mijenjaju usvojeni stavovi pa je s time i sposobnost usvajanja i modificiranja stavova znatno veća nego kasnije. Upravo je mladenaštvo onaj period života kada čovjek usvaja svoj pogled na svijet. Zato je to razdoblje u životu važno s obzirom na kasniju dob. Nisu svi stavovi jednako otporni

na promjene: najotporniji su stari slojevi stavova, oni koji su usvojeni u davnom periodu djetinjstva i mladosti i koji su tijekom života dobili čvrstu emocionalnu podlogu da su zapravo nepromjenjivi – jako su čvrsti stavovi koji su povezani s misticizmom i praznovjerjem. Nedavno stečeni stavovi su manje otporni, ali i njih se može mijenjati samo uz snažne intelektualne i emocionalne pritiske. (Zvonarević, 1981., str. 251.-252.)

Pennington (2004) navodi 3 socijalno-psihologijska pristupa kojima objašnjava kako dolazi do održavanja stavova koji čine čovjeka sklonim da se ponaša na određen predvidivi način. Ta tri socijalno-psihologijska pristupa su: individualni, međuljudski i međugrupni. Individualni se usredotočuje na procese unutar pojedinca: ličnost i emocije, a zanima se i za razlike među ljudima. Međuljudski pristup se usredotočuje na procese koji se događaju unutar društvenih skupina: zajednička uvjerenja i identiteti, prevladavajući stereotipi i konformizam. Međugrupni pristup se usredotočuje na odnose između različitih grupa ljudi: međugrupno natjecanje, socijalnu kategorizaciju i posljedice tih odnosa.

Zvonarević definira stav kao „stečenu tendenciju da se reagira bilo pozitivno bilo negativno prema osobama, objektima ili situacijama izvan nas, bilo prema vlastitim osobinama, idejama ili postupcima.“ (246. str.)

On navodi karakteristike stavova i shvaćanja, te izdvaja 3 dodatna obilježja: sadržaj, istinitost i stupanj sigurnosti. Sadržaj shvaćanja čine misli i ideje koje ulaze u uži ili širi okvir. Prema područjima na koje se odnose, mogu se podijeliti na filozofske, etičke, estetske, političke, naučne. Stupanj istinitosti shvaćanja je specifična karakteristika te psihološke kategorije, koja ju razlikuje od stavova. Naime, stav može biti više ili manje istinit, on jednostavno ili postoji ili ne postoji. Međutim, stupanj istinitosti shvaćanja zavisi o tome u kojoj se mjeri ono odražava na stvarno stanje ili situaciju problema na koji se odnosi. Prema stupnju istinitosti, shvaćanja se dijele na istinita i neistinita, a neistinita se dijele u 3 podvrste: stereotipije, predrasude i praznovjerja.

Buđanovac tvrdi (2013) kako pogrešno širenje vlastitih negativnih iskustava na općenitu razinu može biti vrlo štetno. Ako je netko razvio stav da pripadnici

određene grupe posjeduju određena obilježja, zbog nekog negativnog iskustva s pripadnicima te skupine, ta osoba može pretpostaviti da svi pripadnici te skupine imaju takva obilježja. Primjerice, čovjek koji je imao niz loših veza s osobama suprotnog spola može pretpostaviti da sve osobe tog spola imaju takva obilježja, pa će usvojiti predrasudu poznatu kao seksizam. To je tipično za sve oblike predrasuda: rasizam, religijsku netoleranciju, političke i nacionalne predrasude, predrasude prema osobama određene životne dobi, prema govornicima određenog jezika i sl.

4. Stereotipi

Stereotipija je pojam koji je u psihologiju uveo američki pisac i novinar W. Lippman 1922. godine. Taj su izraz prvo upotrebljavali psihijatri za označavanje ponavljanja istog pokreta, istog položaja, istih riječi i drugih oblika ponašanja, koji karakteriziraju neke oblike shizofrenije. Lippman je taj izraz upotrijebio da njime označi sistem shvaćanja koji utječe na stvaranje krivih slika o ljudima i pojavama, a koji se ponavlja u svim relevantnim situacijama sa shizoidnom upornošću i nametljivošću. C. Morgan je rekao da su „stereotipna vjerovanja ona koja su široko prihvaćena i koja imaju tendenciju da pretjerano simplificiraju ili iskrive činjenice“. Kao najjednostavniji primjer spominju se „nacionalne slike“ koje pripadnici jedne nacije imaju prema pripadnicima druge nacije. (Zvonarević, 1981, str. 254.)

Pennington (2004) navodi da tri osobine karakteriziraju stereotipe:

1. Ljudi se kategoriziraju po vrlo vidljivim značajkama, kao što su rasa, spol, nacionalnost, fizički izgled
2. Svim članovima te kategorije ili društvene grupe pripisuje se posjedovanje istih značajki
3. Bilo kojem pojedincu za kojeg se smatra da je pripadnik te grupe, se pripisuje posjedovanje tih stereotipnih značajki.

Stereotipi su pojednostavljene i generalizirane apstrakcije o grupama ljudi, uglavnom netočne, premda mogu sadržavati malo istine.

Stereotipe se mjeri tako da se ljudima dade popis pridjeva (npr. Inteligentan, vrijedan, lijep, lukav, ambiciozan, muzikalan i dr.) zajedno s popisom kategorija ljudi (po npr. rasi, nacionalnosti, spolu) i traži se od njih da na Likertovoj skali s 5 stupnjeva označe kako ti pridjevi opisuju određenu skupinu ljudi.

Campbell (1967) predlaže 4 posljedice stereotipa na predrasude i diskriminaciju: stereotipi djeluju tako da precjenjuju razlike koje postoje između grupa; stereotipi djeluju tako da uzrokuju podcjenjivanje razlika unutar grupe; oni izobličavaju stvarnost jer precjenjivanje razlika i podcjenjivanje razlika unutar grupe ima malo veze s istinom; stereotipi su obično negativni stavovi koje ljudi koriste da bi opravdali diskriminaciju ili sukob s drugima. (Pennington, 2004).

Stereotipi nisu nužno povezani s emocionalnom reakcijom. Stereotipima na neki način pojednostavljujemo svoj pogled na svijet i svi to rade u određenom stupnju. Ako taj stupanj prijeđe granicu i čovjek zaboravi promotriti individualne razlike među ljudima određene skupine, tada stereotip postaje nepravedan i potencijalno zlostavljački. (Vrsaljko, 2013)

Edita Slunjski (2013) opisuje stereotipe: „Stereotipi su rasprostranjene generalizacije o značajkama neke skupine. Npr., česti su stereotipi da su Škoti škrti, Talijani zavodnici, Švicarci točni, da svi Austrijanci plešu bečki valcer (a ostatak vremena jodlaju po planinama), a plavuše neinteligentne. Stereotipi su „slike u našim glavama“, neki klišeji o ljudima, pojavama i događajima koji djeluju kao „obojene naočale“ kroz koje na njih gledamo.“ (str. 47)

4.1 Rodni stereotipi

Vjerovanja koja imamo o načinima na koje se spolovi razlikuju, o muškarcima i ženama, nazivaju se rodni stereotipi. (Laren i Buss, 2007)

Rodni stereotipi imaju 3 komponente (prema Hoyenga i Hoyenga, 1993). Prva je kognitivna i bavi se načinima na koje stvaramo socijalne kategorije. Npr. Možemo kategorizirati sve muškarce u „gadove“, one koji šaraju okolo, nisu puno s djecom, nasuprot onima koji su vjerni i puno investiraju u svoju djecu. Druga komponenta je afektivna. Možete se osjećati hostile ili toplo prema nekome samo jer ga smještate u određenu socijalnu kategoriju. Treća komponenta je ponašajna. Npr., može se diskriminirati nekoga samo jer pripada socijalnoj kategoriji, u ovom slučaju „muškarac“. (Laren i Buss, 2007)

Iako postoje varijacije među kulturama, ipak je sadržaj rodni stereotipa za koje vjerujemo da ih posjeduju muškarci i žene vrlo sličan u različitim kulturama. U najvećem istraživanju dosad, William i Best (1982, 1990) su ispitivali rodne stereotipe u 30 zemalja širom svijeta. U svim tim istraživanjima se na muškarce u usporedbi sa ženama, gleda kao agresivne, autonomne, orijentirane na postignuće, dominantne, ustrajne. Na žene se gleda kao na druželjubive, poslušne, heteroseksualne, brižne, majčinski nastrojene, samoponižavajuće.

Ovi općeniti rodni stereotipi imaju zajedničku crtu – postoji tendencija percipiranja žena u svih 30 zemalja kao više komunalnih – orijetiranih prema grupi, a muškaraca kao više instrumentalnih – onih koji brane svoju nezavisnost od grupe. Iako ovi stereotipi odgovaraju na mnoge načine stvarnim spolnim razlikama koje su otkrivene, ipak se precjenjuje veličina spolnih razlika u ličnosti, što pokazuju pretjerana vjerovanja o veličini spolnih razlika koje stvarno postoje (prema Krueger, Hasman, Acevedo i Vilano, 2003). (Laren i Buss, 2007)

U jednom članku Jutarnjeg lista objavljeno je kako je studija u Journal of Adolescent Health (Dnevnik za zdravlje adolescenata) upozorila kako su rodni stereotipi čvrsto ukorijenjeni u djece već u dobi od 10 godina te da takva uvjerenja mogu povećati opasnost od razvoja depresije ili samoubojstava te nasilja u adolescenata. Studija je provedena je 15 zemalja, a autori upozoravaju da je suviše boriti se protiv rodni stereotipa u adolescenata i pozivaju da se takve aktivnosti usredotoče na mlađu djecu. Kristin Mmari koja je vodila studiju kaže kako se milijarde dolara u svijetu ulažu se u zdravstvene programe usmjerene na adolescente, no tada je već prekasno. Studija je obuhvatila 450 djece predadolescentske dobi koja

su bila ispitana u pratnji jednog roditelja ili skrbnika, a provedena je u Boliviji, Belgiji, Burkini Faso, Kini, Demokratskoj Republici Kongu, Ekvadoru, Egiptu, Indiji, Keniji, Malaviju, Nigeriji, Škotskoj, Južnoafričkoj Republici, Sjedinjenim Državama i Vijetnamu. Autori ističu da rodni stereotipi o pasivnosti žena mogu ohrabriti zlostavljanje. Takvi stereotipi "velik su rizik za djevojčice koje mogu prerano napustiti školovanje, trpjeti tjelesno ili spolno nasilje, prerano stupiti u brak i prerano roditi dijete, zaraziti se virusom HIV ili drugim spolno prenosivim bolestima", navodi se. Studija nadalje pokazuje da se dječake ohrabruje da više vremena provode izvan kuće i bez nadzora, kako bi istraživali svijet. Dječaci su izloženi stereotipovima da moraju biti fizički snažni i neovisni, a to ih može potaknuti da budu nasilni i konzumiraju droge. („Djeca su puna predrasuda“, 2017)

Kategorije rodova i stereotipi povezani s njima nisu samo kognitivne konstrukcije koje se javljaju u mislima ljudi. One imaju stvarne posljedice, a jedna od štetnih posljedica rodnih stereotipa je ponašanje u skladu s predrasudama. (Laren i Buss, 2007)

5. Predrasude

Predrasuda se može definirati kao „stav koji čini neku osobu sklonom da misli, osjeća, percipira i djeluje na povoljne ili nepovoljne načine prema nekoj grupi ili pojedinim članovima te grupe“ (prema Secord i Backman, 1974). Dakle, predrasuda može nekoga učiniti sklonim da se ponaša ili na povoljan ili na nepovoljan način, a to se može prikazati kao davanje prednosti sebi ili svojoj grupi, i kao pokušaj da se naškodi drugoj grupi. (Pennington, 2004)

Prema Penningtonu, diskriminacija je stvarna posljedica predrasudnih stavova neke osobe što uočavamo iz njegovog ponašanja. Ponašanje tako poprima različite oblike nepravednog ponašanja. Ti postupci mogu biti blagog oblika pa nastaje predrasudni razgovor i izbjegavanje nekih ljudi, a mogu biti i ekstremnih oblika kao što je slučaj masakra i pogroma.

Buđanovac u svojem članku (2013) navodi da ponekad do predrasuda dolazi zbog obrazovanja u ranoj dobi – ljude podučavaju da su određeni stavovi “ispravni”, i oni formiraju mišljenje bez da odvagaju sve strane određenog pitanja. Mnoge predrasude stvaraju se u djetinjstvu, kad djeca oponašaju način razmišljanja i govora svojih roditelja, pri čemu djeca ne misle ništa loše. Rano učenje utječe u velikoj mjeri, ali predrasude se mogu stvoriti u svakoj dobi. Sociolozi smatraju da je sklonost predrasudama adaptivno ponašanje. Ljudima je nekada u svrhu opstanka bilo potrebno da brzo stvore mišljenje o potencijalnom neprijatelju prije no što bi zauzeli obrambeni stav koji im je mogao spasiti život. Međutim, predrasude su u današnje vrijeme uglavnom neadaptivno ponašanje, jer ometaju dobrobit i preživljavanje ljudske rase.

Predrasuda je prema Zvonareviću (1981), nakon stereotipije, sljedeće neistinito shvaćanje i nju nije lako razlikovati od stereotipije. C. Morgan smatra da je predrasuda „stav vjerovanja koji stavlja neku osobu ili predmet u nepovoljan položaj“. Glavna razlika između stereotipije i predrasuda je u tome što predrasuda uvijek sadrži negativan, čak i neprijateljski stav prema objektu, dok sa stereotipijom to ne mora biti tako. S time je povezana i veća otpornost predrasuda prema promjeni, a također predrasude češće postaju stvarne aktivnosti i ponašanja u usporedbi sa stereotipijom.

5.1 Nastanak predrasuda

Prema Slunjski, na stereotipima počivaju predrasude. (2013) Npr. stereotip da su Romi skloni krađi predstavlja podlogu za razvoj negativnog stava tj. predrasude prema njima. Predrasude su emocionalno obojene, dok je kod stereotipa važan spoznajni dio stava. Predrasude uključuju pretjeranu sumnjičavost (ili čak mržnju) prema određenoj skupini ljudi, i to zbog njihove rase, religije ili bilo kojeg drugog oblika različitosti. One su najčešće usmjerene prema manjinskim, marginalnim ili nezaštićenim skupinama (npr. Romi, Židovi, homoseksualci, HIV-pozitivni, žene, starci, djeca). Nije svaki negativan stav po sebi predrasuda. Ako je zasnovan na

valjanim činjenicama, onda nije predrasuda. Npr. Mišljenje da će nas polarni medvjed vjerojatno napasti ako se susretnemo s njim lice u lice, nije predrasuda. (str. 47)

Predrasuda je bolje rečeno tendencija ponašanja nego samo ponašanje. Pad standarda, frustracije i druga psihološka stanja, pogoduju izražavanju predrasuda. Kada nam je teško ili smo frustrirani, onda u svemu tražimo krivca i „žrtveno janje“. Tada u predrasudama tražimo uzrok svojih nevolja. U ekstremnim slučajevima, predrasude mogu dovesti da određenim skupinama ljudi čak ukidamo i njihova osnovna ljudska prava. (Slunjski, 2013, str. 49)

Slunjski (2013) navodi 3 glavna načina na koja nastaju predrasude. Prvi je socijalizacija kroz koju učimo o svojoj kulturi i kulturnom nasljeđu, a to uključuje preuzimanje stavova o različitim skupinama – tko je dobar, tko je loš, tko je opasan, tko nam je neprijatelj, a tko prijatelj i sl. Osim roditelja i škole, ovdje veliku ulogu imaju mediji, prijatelji, susjedi itd. Drugi način je zbog konformizma. Želimo se svidjeti nekoj skupini i biti prihvaćeni pa ćemo prihvatiti i njezine stavove, kakvi god oni bili. Tako postanemo istomišljenici grupe kojoj se priklonimo. Treći način stvaranja predrasuda je utjecaj psihičkog profila svakog pojedinca. Neke su osobe sklone formiranju „crno-bijelog“ mišljenja o drugima. Takvi ljudi zbog takvog profila, kroz život steknu mnogo više predrasuda o svemu oko sebe. (str. 50)

5.2 Predrasude u dječjoj dobi

Predrasude u dječjoj dobi vrlo su složen fenomen koji je teorijski nedovoljno obrađen. Stoga je potrebno, uz korištenje teorijskih objašnjenja dječjih predrasuda, nastojati povezati i teorijska objašnjenja predrasuda u odrasloj dobi s osobitostima dječjega razvoja, uzimajući u obzir dječju potrebu za pojednostavljivanjem, nemogućnost apstraktnoga mišljenja i snažnu ovisnost o socijalnoj okolini, posebice o roditeljima, ali i o vršnjacima i kulturnoj sredini. Prema različitim teorijskim pristupima, dječje su predrasude posljedica hladnoga i strogoga roditeljskog odnosa prema djetetu, djetetovih kognitivnih ograničenja, oponašanja ili želje za uklapanjem

u okolinu te odražavanja širih društvenih utjecaja. Djeca jednostavno upijaju društvene stavove bez stvarnoga razumijevanja njihova sadržaja. (Maričić, 2009)

Činjenica je da djevojčicama i dječacima već od rođenja pristupamo na različite načine. Kupnjom različitih igračaka djecu potičemo na različite aktivnosti koje su tipične za spol, a njima utječemo na razvoj spolnih i rodni stereotipa. Djevojčicama se najčešće kupuju lutke, odjeću i kuće za lutke, baš kao da je njihova buduća životna uloga vezana jedino uz kuću i djecu), dok dječacima kupujemo kocke, građevne materijale, alat, automobile (kao da će oni jednoga dana samo graditi, raditi i voziti). (Slunjski, 2013, str. 51)

Djeca školske dobi već imaju predrasude o svojim vršnjacima koji su pretili, a da to ni ne znaju, otkrila je nova studija. Kako bi izmjerili razinu predrasuda kod djece, istraživači su im pokazali fotografije djece koja su mršava i djece s prekomjernom tjelesnom težinom.

Otkrili su da su djeca pokazala više predrasuda prema djeci s prekomjernom tjelesnom težinom nego prema mršavijima. Nejasno je odakle ove predrasude potječu, ali su prijašnja istraživanja o rasnim predrasudama kod djece pokazala da nesvjesne predrasude nisu urođene, rekla je jedna od autorica studije dr. Eliana Perrin, profesorica pedijatrije s University of North Carolina. Drugim riječima, te predrasude su naučene. („Djeca školske dobi“, 2017)

5.3 Utjecaj bajki na predrasude

Edita Slunjski dotakla se utjecaja bajki na djecu. (2013) Ako malo pogledamo zaplete, a osobito rasplete velikog broja priča za djecu, naići ćemo na jednodimenzionalno tumačenje muških i ženskih likova. U mnogima od njih je najviše što se od djevojčice očekuje (princeze) da bude lijepa, kako bi s vremenom našla primjerenog, dobrostojećeg muža (princa). Princezinim drugim osobinama se ne posvećuje veća pozornost.

Zanimljivo je to što ženski likovi koji nisu fizički privlačni, često na kraju ili čak prije kraja, neslavno završe zaključani u neugodnim prostorijama dvorca ili se zauvijek izgube u šumi, bunaru ili na sličnim nepriličnim lokacijama. (str. 52)

Česta osobina glavnog ženskog lika je njezino siromaštvo. Ipak, ona se ne uspijeva riješiti svoga siromaštva vlastiti trudom i radom, nego udajom za primjerenog muža, tj. princa.

Potencijalni muž, princ, nikad nije siromašan niti u priču ulazi pješice, vlakom ili sl. On dolazi na bijelom konju koji nije samo prijevozno sredstvo već i simbol statusa, bogatstva, privlačan je svakoj siromašnoj djevojci. Tako je npr. Ljepotica bila toliko ovisna o princu da je morala usnuti stogodišnji san, a onda kada se probila upravo zbog princa, nije ostarjela niti dana i momentalno se udala zapravo za potpunog stranca. (Slunjski, 2013, str. 52-53)

5.4 Radionica Jane Elliot

Od svih svakodnevnih problema i problema u svijetu, jedan od najpogubnijih je nesposobnost ljudi da žive u miru s onima koje doživljavaju drugačijima od sebe. Nužno je pronaći način za nadilaženje rasne podjele, a da bi to učinili, upravitelji, edukatori i psiholozi razvili su brojne intervencije i radionice. Ipak, mnoge od njih ili nisu prikladno testirane ili su neučinkovite, dok su tehnike koje su razvili socijalni psiholozi vrlo obećavajuće. Tako je poznata intervencija primijenjena na malom humanističkom koledžu. (Wilson, 2014)

Jane Elliott, nekadašnja osnovnoškolska učiteljica u Iowi, 1968. godine provela je eksperiment u svom razredu "trećaša", koji se do danas smatra jednako kontroverznim koliko i značajnim. (Vrsaljko, 2013)

Voditeljica grupe, Jane Elliot, držala je radionicu koju je osmislila kako bi ljudima direktno pokazala što znači biti žrtvom predrasuda. Studenti su u kampus došli u osam ujutro te su na temelju svoje boje očiju bili podijeljeni u dvije skupine,

oni s plavim očima, i oni sa smeđim očima. Oni s plavim očima dobili su zeleni ovratnik od filca oko vrata te su poslani u praznu prostoriju gdje nije bilo dovoljno stolaca za sve. Oni sa smeđim očima čekali su u drugoj prostoriji u kojoj je bila zakuska i više nego dovoljno stolaca. Jane Elliot je rekla studentima sa smeđim očima da su sljedeća dva sata oni privilegirana i moćna grupa, nadređena skupini plavookih studenata. Obavijestila ih je da će plavooki studenti biti tretirani kao neinteligentni i podređeni ljudi bez ikakvih prava. Dovedi su plavooke studente u prostoriju s ostalima, nije bilo dovoljno stolaca za sve. Jane je bila njihova dežurna kučka, kako im se sama predstavila. Dva sata je vrijeđala i ponižavala studente plavih očiju. (Wilson, 2014)

Jane Elliot je svoju vježbu razvila dok je predavala u osnovnoj školi u jednom ruralnom dijelu Iowe. Dan nakon što je ustrijeljen Martin Luther King ml., odlučila je svoje isključivo bijele učenike upoznati s predrasudama i došla je na ideju da ih podijeli na osnovi boje njihovih očiju, proglašavajući jednu skupinu podređenu drugoj. 1970. godine ABC News je snimio dokumentarni film o tehnici Jane Elliot nazvan Središte uragana, a ona je nakon nekog vremena napustila posao i počela poučavati o različitostima. Ova vježba sa studentima na koledžu snimljena je 2001. u dokumentarnom filmu Ljutito oko. Jane Elliot posvetila je život zaustavljanju predrasuda i rasizma. (Wilson, 2014, str. 173.-174.)

Počele su se javljati intenzivne emocionalne reakcije od strane diskriminiranih učenika – plač, agresija, povučenost. Vrsaljko je napisao u svom članku kako su toga petka, plave oči bile zadnje što su učenici željeli imati.

Prvog dana idućeg tjedna, Jane Elliott zamijenila je uloge dviju skupina učenika. Rekavši da je prilikom zadnjeg susreta pogriješila, uvela je pravila koja su diskriminirala smeđooke, a favorizirala plavooke. Ista su se ponašanja javila kao u petak, s tom razlikom da su plavooki koji su već prošli iskustvo diskriminacije ipak bili manje "zlobni" od prve skupine.

Na kraju dana, Jane je rekla učenicima da je riječ o malom znanstvenom projektu. Ono čemu je tada svjedočila, posebno ju je dirnulo – učenici su se

međusobno grlili, neki smiješeći se, drugi plačući. Tada je objasnila učenicima svrhu vježbe koju su prošli. (Vrsaljko, 2013)

5.5 Istraživanje u Hrvatskoj

Napravljeno je istraživanje u kojem je sudjelovalo 311 učenika i učenica petih razreda iz šest zagrebačkih osnovnih škola. Provjeravalo se na dvije skale socijalne distance, jednom skalom se mjerila spremnost i na udaljenije i na bliskije oblike kontakta (od života u istom gradu do bliskoga prijateljstva) s djecom koja imaju neko specifično obilježje, a drugom samo spremnost na bliske oblike kontakta s tom djecom, odnosno spremnost na zajedničke aktivnosti u slobodno vrijeme. Sudjelovalo je 150 dječaka i 161 djevojčica, a niti jedan od razreda nikad nije polazilo slijepo dijete, dijete u invalidskim kolicima ili dijete romske nacionalnosti, što je prije ispitivanja provjereno s razrednicima ili stručnim suradnicima. Neki od sudionika bili su lagano pretili, no ni u jednom razredu nije primijećeno izrazito pretilo dijete. (Maričić, Kamenov, Horvat, 2010)

Ispitivan je dječji odnos prema pripadnicima četiriju skupina, a to su slijepa djeca, djeca koja se kreću u invalidskim kolicima, pretila djeca (nazvana "djeca koja imaju previše kilograma") i romska djeca.

Rezultati: Više od desetine učenika ne prihvaća da Romi žive u njihovome gradu (10,6%), dok ih više od petine ne prihvaća da žive u njihovoj ulici (21,2%). Zanimljiv je nalaz da veći postotak djece ne prihvaća da Romi žive u njihovoj ulici nego da idu s njima u školu (16,1%). Vjerojatno je to posljedica činjenice da je škola ipak formalna institucija, dok je ulica mjesto na kojem često provode slobodno vrijeme te na kojem ne žele nikoga "nepoželjnog". Dalje, može se zaključiti da djeca gotovo uvijek prihvaćaju djecu s invaliditetom i onu s prekomjernom težinom dokle god ne moraju biti u izravnoj interakciji s njima.

Neprihvatanje pripadnika svih četiriju skupina kao najboljega prijatelja daleko je najizraženije; gotovo trećina djece ne bi prihvatila slijepo dijete, dijete u kolicima i pretilo dijete kao najboljega prijatelja, dok ih više od pola ne bi prihvatilo

romsko dijete u tom svojstvu. Iako je odbacivanje ostalih triju skupina znatno manje od odbacivanja Roma, ono je svejedno relativno visoko te zabrinjavajuće.

Dobiveni postoci odbacivanja, koji upozoravaju na najizraženiju sklonost odbacivanju romske djece, zaista u većoj mjeri potvrđuju razvojnu teoriju socijalnog identiteta nego socijalno-kognitivnu teoriju razvoja predrasuda. U hrvatskom su društvu, naime, prisutne norme prema kojima je u redu odbijati kontakt s Romima (prema Hrvatić, 1996.), dok nije u redu otvoreno odbijati kontakt s osobama s invaliditetom. Iako nalazi nekih stranih istraživanja (npr. Crandall i sur., 2009.; Puhl i Brownell, 2001.) upućuju na normu da je u redu iskazivati predrasude prema pretilima, stupanj iskazane socijalne distance prema pretiloj djeci približno je podjednak socijalnoj distanci prema djeci s raznim invaliditetima. (Maričić, Kamenov, Horvat, 2010)

5.6 Suzbijanje predrasuda

Budući da se stereotipi i predrasude zasnivaju na pogrešnim informacijama, vjerovalo se da je bilo potrebno obrazovati ljude, pružiti im točne informacije kako bi predrasude nestale. Međutim, zbog emocionalne osnove predrasuda i misaonih procesa, to nije moguće. Stereotipe zasnovane na pogrešnim informacijama teško je promijeniti jednostavnim pružanjem točnih informacija. Ono što može imati pozitivan učinak na stereotipe i predrasude su ponovljeni kontakti. Međutim, kontakt sam po sebi nije dovoljan te čak može dovesti do povećanja predrasuda. Kako bi kontakt doveo do smanjenja predrasuda potrebna je posebna vrsta kontakta. Aronson opisuje šest uvjeta koje je potrebno zadovoljiti kako bi se to ostvarilo. (Slogar, 2013)

1. Međusobna ovisnost

2. Zajednički cilj

Kako bi se smanjilo neprijateljstvo, grupe moraju biti u surađujućim situacijama. Tada jedna grupa treba drugu te se moraju osloniti jedna na drugu kako bi postigle cilj koji je važan za obje grupe.

3. Ravnopravan status

Važno je da članovi grupa budu izjednačeni u terminima statusa i moći. Kada je status nejednak, interakcije mogu lako slijediti stereotipan obrazac. Čitav smisao kontakta je omogućiti ljudima učenje da su njihovi stereotipi netočni. Kontakt i interakcija trebaju voditi opovrgavanju negativnih stereotipnih vjerovanja. Međutim ako je status između grupa nejednak, njihove će interakcije biti pod utjecajem te razlike u statusu – šefovi će se ponašati kao stereotipni šefovi, zaposlenici kao stereotipni podređeni – i nitko neće naučiti nove, opovrgavajuće informacije o drugoj grupi.

4. Neformalno okruženje

Kontakt se mora ostvarivati u prijateljskom, neformalnom okruženju, u kojem članovi vlastite grupe mogu biti u izravnoj interakciji s članovima vanjske grupe. Jednostavno omogućavanje kontakta dvije grupe u prostoriji u kojoj će i dalje ostati podijeljeni neće mnogo pridonijeti poticanju njihova razumijevanja ili međusobna upoznavanja.

5. Višestruki kontakti

Kroz prijateljske, neformalne interakcije s više članova vanjske grupe, pojedinac će naučiti da su njegova vjerovanja o vanjskoj grupi pogrešna. Ključno je da pojedinac vjeruje da su članovi vanjske grupe koje upoznaje tipični za tu svoju grupu. U suprotnom, stereotip se može održati proglašavanjem jednog člana vanjske grupe iznimkom. Na primjer u istraživanju s policajcima, kojima su kao partnerice pridružene žene policajke, utvrđeno je da, iako su muškarci bili zadovoljni s radom svojih ženskih partnerica, i dalje su snažno osjećali da žene ne bi trebalo zapošljavati kao policajce. Svoju partnericu su smatrali iznimkom, njihovi stereotipi o sposobnostima žena za policijski posao ostali su nepromijenjeni i u stvari su bili istovjetni onima koje su imali policajci koji su imali muške partnere.

6. Socijalna norma ravnopravnosti

Pettigrew tvrdi da iako su ekonomsko natjecanje, frustracija i procesi socijalne kognicije odgovorni za dio predrasuda, najvažnija odrednica predrasuda je bespogovorni konformizam socijalnim normama. Stoga je jako važno da socijalne norme promoviraju i podržavaju ravnopravnost među grupama kako bi kontakt

rezultirao smanjenjem predrasuda. Moć socijalnih normi je velika pa se one mogu koristiti za motiviranje ljudi na približavanje članovima vanjske grupe. Na primjer, ako šef u radnom okruženju ili profesor u učionici stvori i potiče normu prihvaćanja i tolerancije, članovi grupe će uskladiti svoje ponašanje s tom normom. (Slogar, 2013)

5.6.1 Suzbijanje obrazovanjem

Lino Veljak je u svojem radu (2005) kritički razmotrio hipotezu da se širenjem obrazovanja suzbijaju i eliminiraju predrasude.

Već je u Sokratovu intelektualističkom obratu (teza: »znanje nužno dovodi do vrline«) implicirana razrješujuća moć obrazovanja i obrazovanosti u odnosu na vladavinu predrasuda. Na početku novovjekovlja stoji Francis Bacon sa svojom znamenitom formulacijom: »Znanje je moć«. Ta Baconova misao, prema kojoj bi znanje imalo biti moć, ne znači samo upotrebljivost teorijske, posebice prirodoslovnostvene spoznaje za svrhe ljudskog ovladavanja prirodom (i svijetom u cjelini), nego i oslobađanje ljudi od predrasuda.

Tendencija da se uspostavi obrazovanje kao izvor uklanjanja predrasuda, došla je do izražaja u prosvjetiteljstvu. Znanje do kojega se dolazi obrazovanjem oslobađa ljude od praznovjerja i predrasuda. Naišli su na dvije poteškoće, a to su činjenica da predrasude nisu oblici neznanja niti učinci neinformiranosti, a drugo da predrasude nisu suzbijene prosvjetiteljskim projektom.

Predrasude mogu biti posljedica neobrazovanosti ili neinformiranosti, ali zapravo generalno one predstavljaju nekritičko generaliziranje. One su zapravo moralna ograničenja, izraz nemoći, i ne treba ih izjednačavati s neznanjem. Čovjeku koji je obuzet predrasudom otežava se, čak i onemogućuje, uvid u zbiljsko stanje stvari. S obzirom da su predrasude najčešće stvorene zdravim razumom, one su utemeljene u sferi iracionalnog, stoga se protiv njih teško može boriti informiranjem i obrazovanjem. Veljak smatra da zato prosvjetiteljski projekt da se eliminira

dominacija predrasuda nije uspio. Sljedeće je činjenica da čak i sve veći rast znanja i širenje u slojeve društva nije suzbio održavanje mnogih starih predrasuda.

Autor smatra da se i sama prosvjeta nerijetko iskazuje kao „dio mehanizma proizvodnje i reprodukcije predrasuda“. Kaže da bi analiza obrazovnih sadržaja i školskih udžbenika u demokratskim, u liberalnom i sekularnom duhu oblikovanih sredina pokazala katastrofalne rezultate. A ukoliko bismo još uključili utjecaj masovnih medija, stanje stvari bi se iskazalo još gorim.

Iako obrazovanje nije suzbilo predrasude, ipak su neznanje, neobrazovanost i neinformiranost pogodno tlo za stvaranje predrasuda i za njihovo učvršćivanje i širenje. Obrazovanje nije univerzalan lijek.

Tri su razine na kojoj obrazovni sustav može pomagati ili odmagati širenju i održavanju predrasuda: razina kakvoće obrazovanja, opće usmjerenje obrazovanja i način na koji se u obrazovanju tretiraju predrasude. Bitan je stupanj obrazovanje, nije svejedno izlaze li iz škole polupismene osobe ili informirane, kulturne, kompetentne i intelektualno kvalificirane osobe. Tko više zna, lakše će se oduprijeti novim predrasudama. Ipak, znanje samo po sebi nije dovoljno.

Škola koja zaista zbiljski potiče oblikovanje kritičke svijesti, razvijajući sposobnosti razlikovanja valjanog od nevaljanog, ispravnog od neispravnog, istine od laži i zablude, dakle i od predrasuda, bit će u stanju osposobiti djecu za kritičko suočavanje sa svojim predrasudama. Ipak, niti kritički duh nije sam po sebi garancija uspješnosti iskorjenjivanja predrasuda, ali ako nema kritičkog razmišljanja, zajamčeno se otvara put predrasudama.

Prisilno suzbijanje predrasuda, nametanje istine, znanstvene ili neke druge, ne može dovesti do suzbijanja predrasuda. Pokušaj da se stare dogme suzbiju novim dogmama, vrtit će u krug isti problem. Tek poticanje samorazvijanja intelektualnih i prosudbenih moći, onih ljudskih moći koje dovode do razvitka samosvijesti emancipiranih, može pomoći kod suzbijanja predrasuda. Samosvijest također nije jednom zauvijek data, nego se uvijek iznova mora potvrđivati i suočavati s novim iskušenjima. (Veljak, 2005)

5.6.2 Suzbijanje promjenom percepcije

U suzbijanju predrasuda veliku ulogu imaju zakoni, demokratski odgoj, mediji i osobni kontakt sa skupinom opterećenom predrasudama. Pod kontaktom se ne misli samo na jednokratni kontakt, već na življenje i druženje pripadnika različitih socijalnih, etničkih, vjerskih i dr. skupina. Ipak, za takvo življenje trebaju odgovarajući uvjeti koji uključuju uspostavljanje suradničkih tj. kvalitetnih odnosa i razumijevanje među pripadnicima različitih grupa. Npr. da idu skupa u vrtić, u školu, igraju se, rade zajedno, piju kavu te pomažu jedni drugima. (Slunjski, 2013)

Odvajanje ljudi na osnovi različitosti, svakako neće dovesti do smanjenja predrasuda. Autorica smatra da kad bi svatko išao u „svoju“ školu, izlazio u „svoj“ restoran, a ne „njihov“, stanovao u „svom“ naselju, ljudi nikad ne bi naučili živjeti zajedno i podijelili bi se u mnoštvo manjih skupina koje ne bi imale nikakav kontakt.

Slunjski (2013) smatra da ponajviše promjena percepcije, tj. Promjena kuta gledanja na nekoga, može dovesti do drastičnih promjena onoga što smo prethodno smatrali jedinom mogućom istinom. Ako dobro promislimo, možemo spoznati da smo mnoge ideje odbacili kao neosnovane i neutemeljene jer smo godinama vjerovali u njihovu ispravnost, a samo ih trebamo malo kritički propitati.

Edita Slunjski (2013) opisuje kako promjena kuta gledanja može posve promijeniti pogled na ono što nam se prethodno činilo istinom. To pokazuje na primjerima triju bajki:

„Pokušajmo vidjeti što bi promjena percepcije značila u kontekstu triju poznatih priča za djecu. Zamislimo jednu jako dobru i brižnu majku koja bezuvjetno voli svoje dijete. Odgovara li njezin opis više Pepeljuginoj maćehi, Crvenkapičinoj majci ili maćehi Ivice i Marice? Na „prvu ruku“, prednost bismo zacijelo dali Crvenkapičinoj majci (koja je dobra), a ne maćehama (koje su zločeste). Ako ni zbog čega drugog, a ono zato što maćeha valjda već sama po sebi mora biti zločesta

(stereotip). No, pokušamo li promjenti percepciju, tj. Ovim poznatim pričama stupiti iz drugog kuta, sve će izgledati posve drugačije.

Prisjetimo se: zločesta maćeha je Pepeljugu zaključala u podrum (ili kamo već), pokušavajući time svojim ružnim kćerima povećati šanse za udaju. Jer, unaprijed je znala da je princu bitan samo izgled žene, što znači da će izabrati Pepeljugu, a ne njezine kćeri. Doduše, one nisu krive što nisu lijepe, kao što niti Pepeljuga nije zaslužna za ono što ona to jest, ali što se tu može?! Naravno, to što je maćeha Pepeljugu zaključala nije lijepo, ali se njezinu namjeru da pomogne vlastitoj djeci može razumjeti. Jer, roditelji često nisu realni kad su u pitanju vlastita djeca. Pogotovo kad žive u dvorcu u koji navraća jedan princ u sto godina, a čiji su kriteriji odabira žene poznati, a za istu (majku ružnih udavača) krajnje nepovoljni. Dakle, maćeha se za svoju djecu brinula, samo na krivi način.

S druge strane, prisjetimo se što je učinila majka Crvenkapice te maćeha Ivice i Marice. Prva je malu poslala u šumu, a znala je da je u njoj vuk (čak ju je upozorila da se istog čuva). Zašto radije sama nije išla u tu šumu? Valjda jer je preopasno. Što bi na to rekao Centar za socijalnu skrb, d a je u ono vrijeme postojao?!

A što je učinila maćeha Ivice i Marice? Ona je svog muža nagovorila da svoju djecu namjerno ostavi u šumi jer su bili siromašni. Mislila je, neka se ovi nekako snađu sami. A oni su se tako snašli da su staru ženu za koju su mislili da je vještica (jer za tu optužbu nisu imali realne dokaze) u njezinoj vlastitoj kući gurnuli u vatru i uzeli joj novac. Onda su se vratili kući gdje ih je njihov otac prihvatio natrag. A zašto ih i ne bi prihvatio kad su već bogati?!“ (Slunjski, 2013, str. 60-66)

5.6.3 Suzbijanje tolerancijom

Vrtić i škola trebaju posvetiti najveću pozornost odgoju tolerancije. Oni su prva mjesta gdje se djeca susreću s razlikama po svojoj etničkoj, vjerskoj i socijalnoj pripadnosti. (Slunjski, 2013)

U vrtiću i školi nema uputa u programu kako uvažavati drugi spol, kako prihvatiti tuđu kulturu, ali zato odgajatelji i učitelji svakodnevno s djecom i njihovim roditeljima, kao i s kolegama, održavaju mjeru u kojoj oni sami uvažavaju ili ne-

uvažavaju tuđu različitost, tj. prakticiraju ili ne prakticiraju toleranciju. Edita Slunjski piše kako upravo to stvara okvir za učenje djece o toleranciji i netoleranciji.

Osim o razlikama među ljudima, djeca u vrtiću trebaju učiti i o ljudskim pravima. Slunjski smatra (2013) kako djeca moraju znati da su ljudska prava ista za sva ljudska bića bez obzira na rasu, spol, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo. Svi smo rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima. Ljudska prava su jednaka za svako dijete, za svakog čovjeka. (str. 77)

Jedan od načina na koji možemo djecu učiti da budu tolerantni prema drugima je da mi budemo tolerantni prema njima. To znači uvažavati njegove jedinstvene značajke, kvalitete, osobnost, specifične potrebe i slično. (Slunjski, 2013, str. 78)

Eysenckova teorija je takva da je vjerojatnije da će predrasudne stavove imati netolerantni ljudi. (Pennington, 2004)

Temeljne vrijednosti kvalitetnog odgoja su sloboda, solidarnost, jednakost i međusobno uvažavanje svih ljudi bez obzira na dob, spol, rasu, vjeru, socio-ekonomski status ili posebne potrebe. U kvalitetnom vrtiću se te vrijednosti ostvaruju kroz ozračje tolerancije i prihvaćanja svakog djeteta. Tako se djeci omogućuje zadovoljenje njihovih različitih potreba, realizacija različitih potencijala i iskustvo uživanja njihovih temeljnih prava i sloboda. (Slunjski, 2013, str. 77)

6. Uloga obitelji i vrtića

Svaka kultura ili zajednica potiče određene vrijednosti i ponašanja, a druge osuđuje ili kažnjava, modulirajući tako svoje članove prema željenom obrascu. To postiže preko svojih institucija: obitelji, odgojno-obrazovnih ustanova, medija, itd. Socijalizacija djeteta (koju čini i učenje rodni stereotipa) odvija se putem odgoja i obrazovanja u institucijama koje najranije i najviše utječu na djecu, a to su obitelj i dječji vrtić. Važno je da su roditelji svjesni da djeca obaju rodova trebaju imati na

raspolaganju sve vrste igračaka i igara, unatoč tome što postoje razlike u pristupu igrački i igri. Dječji vrtić je mjesto koje bi trebalo poticati i njegovati humane odnose među rodovima i međusobno poštivanje rodne različitosti. S te pozicije treba promatrati sustav predškolskog odgoja i obrazovanja 'koji je u velikoj mjeri oslobođen tradicionalne podvojenosti' (prema Miljak i Spajić, 1979:55) među rodovima i neravnopravnih odnosa, ali od kojih još uvijek nije oslobođena društvena zbilja. Dijete se ulaskom u dječji vrtić prilagođava ne samo na nove odrasle osobe i djecu, već i na život u odgojnoj skupini, grupnu dinamiku i odnose. Uz to, taj dječak ili djevojčica sa sobom donosi svoje obiteljsko naslijeđe i sve što ono podrazumijeva: uvjerenja, stil ponašanja, obiteljske odnose, navike i sl., a u okviru njih i stavove o rodnim ulogama i rodne stereotipe. Podjela igara i igračaka na 'muške' i 'ženske' u vrtiću formalno ne postoji, ali dječaka koji se igra lutkama i djevojčicu koja za igru bira vozila većina nas smatra neobičnima. Izbor igre, igračke i partnera u igri od strane odgajatelja i samog djeteta omogućava djetetu učenje socijalnih odnosa, rodnih uloga, a s njima i rodnih stereotipa. Iako neka djeca već od 26. mjeseca shvaćaju kako se muškarci i žene drukčije odijevaju i razlikuju u poslovima, zanimljivo je da djeca te dobi ne pripisuju rodnu oznaku igračkama niti rade razliku po tom pitanju. Ipak, razlika u doživljaju igračke između dječaka i djevojčica utvrđena je već kod djece jasličke dobi. Promatranjem grupe dječaka i djevojčica u igri s istim igračkama, utvrđeno je da su dječaci pristupali igračkama kao sredstvu za građenje, a djevojčice kao sredstvu za komunikaciju pomoću kojeg su razmjenjivale informacije jedna o drugoj. Djevojčice spontano pretvaraju igru bilo kojim igračkama u interakciju likova, a dječaci u akcijsku igru, uz uvažavanje individualnih razlika koje uvijek postoje. (Marović, 2009)

7. Utjecaj odgojitelja

Posebnost zanimanja odgajatelja je što u svakodnevnoj interakciji s djecom, uz odgojno-obrazovni rad, uvijek prenose dio svoje osobnosti i uvjerenja samim pristupom djeci. Rezultati istraživanja uloge odgajatelja u formiranju i razvijanju humanih odnosa među rodovima u našem predškolskom sustavu (Miljak i Spajić, 1979.) ukazuju na dominantnu ulogu odgajatelja u tom procesu, ali utjecaj

tradicionalnih rodnih obrazaca u obitelji još uvijek prevladava. Djelovanje odgajatelja na stvaranje ozračja u vrtiću i na igru djece je neprocjenjivo jer svojim ponašanjem i radom usmjerava aktivnost djece u željenom pravcu. Štoviše, utvrđeno je da se, kad odgajatelj nije prisutan u igri s djecom, djevojčice i dječaci uglavnom vraćaju tradicionalnoj podjeli igara i igračaka po rodu. Također su primijećena nastojanja odgajatelja da djeci ponudi igračke koje su tradicionalno vezane uz njima suprotan rod. U navedenom istraživanju, svi su odgajatelji u anketi odgovorili kako ne dijele poslove na 'muške' i 'ženske', kao ni uloge u dječjoj igri prema rodu, a također da ne rade podjelu igračaka na 'muške' i 'ženske'. Ponašaju li se odgajatelji uvijek u skladu s tim, nemoguće je ustanoviti, pa uvijek postoji mogućnost dualnosti u ponašanju odgajatelja (svjesne ili nesvjesne). Svjesno sigurno velika većina njih ne želi podržavati rodne stereotipe, a pogotovo ne prenositi djeci, ali na manje svjesnoj razini odvija se suptilan proces transfera stereotipa. Utjecati na svijest odgajatelja o važnosti rodne jednakopravnosti i njezinog poticanja i njegovanja kod predškolaca, zadatak je edukacije odgajatelja. Uz kvalitetno obrazovanje tijekom studija, odgajatelji bi na samom početku svog odgojno-obrazovnog rada trebali dobivati stručnu i pedagošku pomoć od pedagoga i iskusnijih odgajatelja u ustanovi. U svakodnevnim situacijama vrtićkog života nebrojeno je prilika za stvaranje ozračja humanih odnosa među rodovima koje osviješteni odgajatelji mogu koristiti za učenje dječaka i djevojčica međusobnoj suradnji i poštivanju različitosti. Svakako ne treba zanemariti kontinuirano stručno usavršavanje koje pridonosi jačanju kompetencija odgajatelja u svakom pogledu, pa i u pogledu izgrađivanja rodno pravednijih odnosa među djecom. Dobar primjer daju nam Buswell i Kekelis (prema Zhumkhawala, 1997.) koji su putem radionica s odgajateljima ukazali na činjenicu da u radu odgajatelji pridaju više pažnje dječacima nego djevojčicama: dječaci dobivaju više prilike za govor, više pohvala i prijedloga, više zagrljaja, a to su potkrijepili videosnimkama odgajatelja u aktivnostima s djecom. Roditelji i odgajatelji uopće nisu bili svjesni svog ponašanja dok nisu vidjeli sebe na snimci, a objasnili su svoj pristup stavovima da su dječaci zahtjevniji, a da djevojčicama dobro ide i bez pomoći odraslih. Promatranjem drugih odgajatelja u odgojno-obrazovnom radu i pregledavanjem videosnimki vlastita rada, odgajatelji na lakši način prepoznaju i prihvaćaju postojanje vlastitih rodnih stereotipa, a da se pritom ne osjećaju ugroženo ili posramljeno. Ovo je samo jedan primjer načina rada na osvješćivanju rodni

stereotipa kod odgajatelja, koji je moguće ciljano provesti u okviru stručnog usavršavanja u predškolskim ustanovama. (Marović, 2009)

Odgojitelji katkad provode više vremena s djecom nego roditelji. Zbog toga bi oni trebali obratiti posebnu pažnju na svoje ponašanje i kakve poruke odašilju djeci. Odgojitelji trebaju osvijestiti svoje stavove, očekivanja i reakcije u vezi s emocijama i ponašanjem djece različitog spola, preispitati sami sebe kako se ponašaju prema djevojčicama, a kako prema dječacima. Trebali bi voditi računa da igračke ili centre aktivnosti ne dijele na one namijenjene djevojčicama ili dječacima, poticati djecu da se igraju s igračkama uobičajenijima za suprotan spol. O obiteljskom životu treba razgovarati bez stereotipa, npr. Koji auto ima mama? Kuha li tata ukusno? Pri glumi bi trebali dodjeljivati nestereotipne uloge, djevojčica kao neustrašivi lav, a dječak u ulozi plašljivog patuljka. Također, čitanje nestereotipnih slikovnica može dovesti do smanjenja stereotipnog ponašanja kod djece. Odgojiteljska uloga je jako važna u životu djeteta i zato je važno da oni budu otvoreni i bez predrasuda. Treba se omogućiti djeci izražavanje emocija – osobito tuge i straha kod dječaka, a ne ih hrabriti guranjem u rodnu ulogu. Potrebno je poticati razvoj cjelovite osobnosti djeteta, neovisno o njegovom spolu. (Belamarić, 2009)

„Problem nije u tome što nas djeca uvijek ne slušaju. Problem je u tome što nas uvijek gledaju.“ Robert Fulghum.

7. ZAKLJUČAK

Kroz povijest su se mijenjale norme, pravila i pristupi, što je možda smanjilo diskriminaciju, ali predrasude nisu iskorijenjene. One su samo postale prikrivenije. Kako se norma pomaknula k većoj toleranciji vanjskih grupa, mnogi ljudi su postali pažljiviji: pred drugima se ne ponašaju predrasudno iako u sebi održavaju stereotipna gledišta. Ljudi su naučili skrivati svoje predrasude kako bi izbjegli da ih se naziva predrasudnim. Međutim, kada je situacija “sigurna” njihove predrasude izlaze na vidjelo.

U praksi sam se susrela mnogo puta s dječjim stereotipnim izjavama te pogledima na druge punima predrasuda. U svakom takvom pokretu ili rečenici, vidjela sam kopirani obrazac ponašanja i rečenica njihovih roditelja ili nekoga iz okoline. Iako je to doduše, blagi oblik i djeca nemaju zle misli niti namjere, jasno je vidljivo da upravo te rečenice donesu nove misli, a kasnije takve poglede na svijet i ljude oko sebe. Predrasude su štetne za djecu jer stvaraju lažan osjećaj superiornosti koji dovodi do neuspjeha i razočaranja u sebe, dovode do straha i izbjegavanja pripadnika drugih skupina (ksenofobija), umanjuju mogućnost slobode i stjecanja životnih iskustava, a kod djece u diskriminaciji stvara se osjećaj manje vrijednosti i socijalne odbačenosti.

Djeca su “male spužve” koje upijaju informacije, a djeca ne uče tako da im držimo lekciju, već uče iz onoga što vide i kako se osjećaju. Stoga mislim da je najbolji lijek za razbijanje predrasuda to da se dijete od rođenja podučava ljudskim pravima, toleranciji jednih prema drugima, da mu se ukaže na svijet i ljude onakve kakvi jesu te da ih prihvatimo s radošću upravo onakvima kakvi jesu. Da bismo to postigli, moramo djeci pokazati vlastitim primjerom. Prvo moramo mijenjati sebe da bismo napravili promjenu u svojoj okolini. Osim roditelja, baka i djedova te ostale obitelji, veliku ulogu u odgoju imaju odgojitelji. Mislim da si stručnjak odgojitelj ne bi smio dozvoliti pred djecom izražavanje predrasudnih stavova i poticati kod djece razvijanje stereotipa. Iskreno, u svojoj praksi nisam naišla na takvog odgojitelja. Osim obitelji i vrtića, veliku ulogu u ovom pitanju imaju mediji. crtici, filmovi, tv emisije, novine, časopisi i radio emisije, često su puni stereotipnog sadržaja i

predrasuda. S obzirom da je pravo glasa i izražavanje vlastitog mišljenja postalo vrlo važno u današnje vrijeme, često čujem i vidim takve sadržaje. Ipak sve u svemu, čini mi se da sve većim obrazovanjem i utjecajem sa zapada te brojnim istraživanjima, poticanjem poznatih ličnosti na poštivanje različitosti, stopa stereotipnih ponašanja i stigmatiziranja drugačijih ljudi ipak pada.

Što poznati kažu o predrasudama:

“Teže je razbiti predrasudu nego atom.” Albert Einstein

“Ljudi puni predrasuda ne žele razmišljati, budale ne mogu razmišljati, a robovi se ne usude razmišljati.” William Drummond

“Nemam nikakvih predrasuda. Mrzim svakog podjednako.” William Claude Dukenfield

“Drugi dio života kod pametnog čovjeka sastoji se u oslobađanju kod predrasuda i pogrešnih mišljenja koje je stekao tokom prvog dijela života.” Anton Pavlovič Čehov

“Beskorisno je čovjeku s predrasudama dokazivati neopravdanost njegovih predrasuda.” Ivan Sergejevič Turgenjev

Najdraža izreka koju mislim da bismo si svi trebali ponoviti što češće i s kojom bih zaključila ovaj rad je Henry Davida Thoreaua: “Nikada nije prekasno da odustanemo od svojih predrasuda.”

Literatura

1. Belamarić, J. (2009). Ružičasto i plavo: Rodno osviješten odgoj u dječjem vrtiću. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 67(58), str. 14-17. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/128501> (21.09.2018.)
2. Buđanovac N., (2013). Što su stereotipi i predrasude?, *Novinarije*. Preuzeto s: <https://novinarije.wordpress.com/2013/12/14/sto-su-stereotipi-i-predrasude/> (21.09.2018.)
3. DJECA SU PUNA PREDRASUDA PREMA SUPROTNOM SPOLU - Rodni stereotipi mogu ohrabriti zlostavljanje, a djeca to upijaju od vrlo rane dobi, (2017). *Jutarnji list*. Preuzeto s: <https://www.jutarnji.hr/life/obitelj-i-djeca/djeca-su-puna-predrasuda-prema-suprotnom-spolu-rodni-stereotipi-mogu-ohrabriti-zlostavljanje-a-djeca-to-upijaju-od-vrlo-rane-dobi/6572796/> (21.09.2018.)
4. Djeca školske dobi već imaju nesvjesne predrasude: nisu urođene, nego naučene, *Život i stil*, 2017. Preuzeto s: <https://zivotistil.rtl.hr/roditeljstvo/2692301/predrasude-zbog-tezine-mogu-se-pojaviti-vec-kod-djece-skolske-dobi/> (21.09.2018.)
5. Larsen, R. J., Buss, D. M. (2007). *Psihologija ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
6. Maričić, J., (2009). Teorije i istraživanja predrasuda u dječjoj dobi, *Psihologijske teme, Vol.18 No.1 Lipanj 2009.*, str. 137-157. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/39921> (21.09.2018.)
7. Maričić, J., Kamenov, Ž., Horvat, K., Predrasude u dječjoj dobi: provjera dviju skala socijalne distance, *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja, Vol.21 No.1 (115) Siječanj 2012.*, str. 137-158. Primljeno: 26. 10. 2010. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/79638> (21.09.2018.)
8. Marović, Z., Ne smiješ plakati, ti si dječak, *Dijete, vrtić, obitelj : Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima, Vol.15 No.58, Prosinac 2009.* Str. 18-23. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/128503> (21.09.2018.)

9. Pennington, D. C. (2004). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
10. Slogar D., (2013). Psihološki kutak – predrasude, HSUIR. Preuzeto s: https://www.hsuir.hr/vijesti/psiholoski_kutak_predrasude (21.09.2018.)
11. Slunjski, E. (2013). *Kako djetetu pomoći da... (p)ostane tolerantno (razumije i prihvaća različitosti)*, Priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje. Zagreb: Element.
12. Veljak, L., Obrazovanjem protiv predrasuda, *Filozofska istraživanja*, Vol.97 No.2 Lipanj 2005. (453-458). Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/202212> (21.09.2018.)
13. Vrsaljko, J. (2013), Predrasude, stereotipi i još ponešto, Večernji list. Preuzeto s: <http://ordinacija.vecernji.hr/budi-sretan/upoznaj-sebe/predrasude-stereotipi-i-jos-ponesto/> (21.09.2018)
14. Zvonarević M. (1981). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
15. Wilson, T. D., (2014). *Preusmjeravanje: Sitni popravci, trajne promjene*. Zagreb: Algoritam

Izjava o samostalnoj izradi rada

Ovim potpisom potvrđujem da sam samostalno pisala svoj završni rad te da sam njegov autor.

(Monika Kozjak)

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi i adekvatno navedeni u popisu literature.

Monika Kozjak

Petrinja, rujan 2018.